

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://www.dsshop.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://bibliotek.dis-danmark.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

I Bind. 1866—67.

UDGIVET

AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT HOS O. OLUFSEN.

Beskrivelse af Føvling og Holsted Sogne.

Af J. Kierckebye.

I. Om Kongeaaen og Føvling Sogn.

Det er ikke ved sin Størrelse, Kongeaaen udmærker sig, efterdi Jylland har flere større Vandløb. Dog er denne Aa, fra dens østligste Kilder i Koldingegnen til dens Udløb i Vesterhavet, et af de i vestlig Retning længst flydende Vandløb, og efterdi Jylland her begynder at blive saa smalt, gjennemløber den, paa lidet nær, hele Halvøens Brede. Sidstnævnte Omstændighed, i Forbindelse med dens Beliggenhed saa nær Syd for Hovedfærgestedet fra Øerne til Jylland, skylder Aaen for en Deel sin Ære som Grændseskjel imellem Sønder- og Nørrejylland.

Desuden har Kongeaaen fordetmeste sit Løb i et, efter vore Forhold, geologisk mærkeligt Lavland, som vidner for den Sandsynlighed, at Oldtiden har havt et anderledes stort Skjel her end saadan en Aa. I dette Lavland ligger den sydligste Deel af Føvling Sogn, og her er Jordbunden sandig, vandig og moseagtig, uden Leer eller Mærgel,*) man kunde ogsaa sige, uden Kildevæld; thi de Væld, her haves, komme alle fra det tilgrændsende Høiland. Langsmed sine

*) Skulde der nogetsteds findes Leer eller Mærgel under Lavlandet, kunde saadanne Steder jo have været grunde Steder i den Fjord, som Forfatteren tænker sig her at være skyllet fuld af Sand for over 2000 Aar siden.

Bredder har Aaen, som andre jydskke Aaer, sin skjønne græsrigge Engmaa (-made), som den vander og befrugter. Disse Enge ere, i Forbindelse med Mærgelen fra det nærliggende Høilands Bakker, Betingelserne for det mestendeels kolde og moseagtige Lavlands Dyrkbarhed. Hvor Kildevældene fremkomme høit nok, som ved Aatte, bruges de til Engvanding, i det lave; men holde de sig saa lave, som ved Tobøl, skade de meget og maae opfanges og bortledes ved Grøfter, der sommesteds næsten mangle fornødent Fald til Aaen.

Høilandet er af en ganske anden Character. Nord for Lavlandet hæver det sig her temmelig brat, i Form af Bakker. Den sydlige Deel af Sognet, som grændser til Kongeaadalen, er bakket med hist og her dybe Slugter for Vandløbene ad Dalen. Jordbunden er almindeligviis leermuldet med Mærgel i Dybden. Den nordligere og jevnere Deel af Sognet har samme Høilandscharacter, mod Vest frugtbar, mod Øst mindre frugtbar.

Sønden for Kongeaaen synes Høilandet at være af lignende Natur og Høide som norden for. Mærkeligt er det dog, at det hæver sig meget langsommere lige fra Aamaaen af.

Paa det anførte, med Tillæg af hvad lignende der falder Betragteren i Øinene under en længere Reise langs Kongeaaen, grunder jeg den Formodning, at der i den forhistoriske Old, er gaaet en lang Fjord her ind fra Vesterhavet, som har gjort Skilsmisse imellem Landene*). Forfølger man iligemaade Koldingaa med dens Engmaa fra Fjorden mod Vest, indtil dens Vande komme nordfra mellem Skanderup og Leirskov Sogne, og tager man Aaens ubetydelige Fald med under Overveielse, synes ogsaa Koldingfjord at kunne have været længere, saa at kun en Landtunge, Skanderup og noget mere langs Kongeaaen, har forbundet Cimbriens tvende Dele. — Dog bliver her endnu et Problem at løse, om Koldingfjords Alder er liig Kongeaaefjordens, hvilket jeg betviv-

*) Kanske her endog, til Hypotesens Bestyrkelse, kunde findes en Kjøkkenmødding ved Høilandets Bakkefod i Føvling Sogn. Idetmindste har Forfatteren heraf den Beretning af Gaardmand Mads Vestergaard i Aatte, at han øverst i sin Mærgelgrav fordetmeste træffer et sært stort Lag Muslingeskaller. Jeg har manglet Leilighed til al Undersøgelse og tiltroer mig hellerikke fornøden Kyndighed. Terrainet synes passende; her findes endeel Kæmpehøie.

ler*). At Skanderup Sogns Jorder besidde Høilandscharacteren, vidner om, at deres Alder maa være liig Omegnens.

Føvling Kirke, der seet sydfra har en imponerende Beliggenhed, er stor og velbygget, har Taarn og rund Omgang bag Alteret. En Runesteen med ikke ubekjendt Indskrift, som er fundet der i Nærheden, staaer lænet op til Chorets nordre Muur.

Den mindre frugtbare, vel $\frac{3}{4}$ □ Miil store *Tiirslund Hede* grændser nær nordenind til Kirken. Deraf hører den sydvestligere og større Deel under Føvling Sogn. Paa Heden ligger den lille By Tiirslund med Smaaparceller til Udsiderne. Hvor denne Hede ikke lider for meget af Grundvand, maatte den vist være meget god til Skov; thi altfor gold er den næppe. Men Føvling Sogns Andeel synes temmelig fugtig og moseblandet. Kunde her faaes en Hovedvandaflædningsgrøft imellem en af Slugterne til Kongeaa-Dalen og Sønderholsted-Lavningen mod Holstedaen, og denne Grøft blev saa dyb, at den kunde trække Grundvandet af Mærgelen, som sjelden ligger dybt og dog vanskeligt kan faaes for Vand, saa vilde snart de Tusinder Tønder Hede-land vorde kultiverede her, og vel hundrede Familier finde velsignet Næring. Men Grøften maatte være henimod en Miil lang og for Størstedelen 4—5 Alen dyb, sommesteds noget dybere.

II. Om Holsted, dets Aa, Kirke og Sogn.

Navnet Holsted stammer formodentlig fra Ordet „huul“ eller „Huling“ (en viid Lavning i Jordbunden), ligesom Navnene Hulkjær og Hulvad for tvende mod Øst ved samme Aa beliggende Steder. Dette Navn passer forsaavidt baade for Sognets Hovedby og Aaen og for de i dennes Nærhed lig-

*) Forøvrigt mener jeg, dersom Terrainet fra Skanderup i Øster til Østersøen har været ligesaa lavt i gamle Dage som dette, Skanderup, er nu, eller lavere, ifald Aaen allerede den Tid havde sit Løb der, maatte det være naturligt, at en Oversvømmelse Vester fra kunde udhule sig en Rende til Fjorden østerud; ligesom ogsaa, at den kunde fylde den ældre Vesterhavsfjord med Sand, saameget mere, som Oversvømmelsen ikke blev færdig med Halvøens Gjennemskjæring, efterdi Jordbunden, hvor Skanderup Sogn nu ligger, holdt Stand. Heller ikke er Koldingaas Engmaa indsluttet nærmest af et saadant sandigt Lavland som Kongeaaens.

gende Steder, samt for Kirken og Aabakkerne. Selve *Holsted By* har sit Sted i en korsdannet behagelig Dal med flere Vandløb foruden Aaen. Denne By er ikke stor og den er endnu klædt i Landsbydragt, skjønt den har Tingsted, kongl. Poststation, Herredsfoged og flere Honoratiores, Høkere og Smaafolk samt Markeder.

Sognets Kirke ligger høiere paa Aabakkerne og dog meget lavere end Omegnens fjernere Høider. Da den har et Klokketaarn og en skikkelig Længde, præsenterer den sig større, end den er. Den er nemlig ualmindelig snever og vil snart være altfor lille for Menigheden. Paa en af Kvaerstenene i Kirkens nordre Muur sees et Billede i Basrelief, mest af Bjørne- noget af Menneskeskikkelse. Til denne Figur knytter sig et saa godt som forglem*) Folkesagn om en Varbjørn. Mange Bønder kalde dette Billede „Bjøwlund Trold.“ Bjøwlund er i deres Dialect det samme som Bjørnlund. Nedenfor nævnes Bjørnlund Hede, og en Bjørn kalde disse Bønder „en Bjøwn“ (eller Bjøun).

Fadet i Holsted Kirkes Døbefont har en Inscription med de Bogstaver, som brugtes af Munkene i 13de og 14de Aarhundrede.

Holsted Sogn er i meget stærk Fremvæxt. Her er næsten allesteds Mærgel at faae til Markerne og her er endnu megen ukultiveret Jord at bruge den til, hvoraf Størstedelen maa blive god Agerjord ved Vandafledning og Mærgling med Tilbehør. Skjønt Sognets Folkemængde skal være tredobbelte imod hvad den var 1834, vedbliver den dog stærkt at tiltage. Naar undtages mindre end en Halvsnees Familier i Holsted By og en eneste tæt sønden for, boede forøvrigt hele Sognets Befolkning norden for Aaen indtil for en 30 til 40 Aar siden. Sognets øvrige Byer have altid været smaa; nu ere de heelt forsvundne for den Fremmede paa Navnene nær; men velbyggede Beboelser, større og mindre, ligge spredte vidt omkring. Thi Sognets Areal er stort her og af høist forskjellig Beskaffenhed: dyb Tørvemosejord,

*) Mange Interessante Folkesagn ere glemte, siden Almueskolevæsenet begyndte at virke, idet de Gamle ansaae det for Skade eller Skam at lade de Unge høre saadanne „Læmmiker“. Man burde have begyndt at opsamle de jydskke Sagn for 70 Aar siden. Havde man endda søgt flittigt i Jylland, da Thiele begyndte!

suur, moseagtig Jordbund, mager Sandjord og god leerblandet Jord vexle i opdyrket og i raa Tilstand. Her maa vel have været endeel Skovbuske i gamle Dage, hvorom desuden Navnene Fruerlund og Bjørnlund Hede m. fl. vidne; men det maa have været længe siden, saasom her hverken vides Spor deraf eller Sagn derom. Heller ikke synes Terrainet gunstigt for Skovtræer, da det er altfor vandrigt og mangler stærkt Fald, saasnart det ligger noget fjernet fra Aaen.

Holsted Aa, som falder ud i Sneum Aa, er lille med betydeligt Fald igjennem Sognet. Dens Engmaa (Engmade) er fordømmeste smal, ligesom indkneben af de vel ikke høie, men dog ofte noget steile Aabakker. Dog er Høet, som avles paa disse Enge, meget godt. Ualmindelig frodig synes Vandplanterne at voxe paa denne Aas Bund, kanske fordi den i hele sin Længde løber paa Mærgel. Derfor maa Bønderne rydde den temmelig ofte, naar Somrene ere varme, fordi Grøden ellers vilde hæmme Vandets Løb i den Grad, at det vilde løbe dem for meget over Engene.

Syd for Aaen var Sognets Areal, som foranmeldt, saagodtsom ubeboet indtil de seneste Tider. Øst og sydost for Holsted Agre ligger Tiirslund Hede, endnu næsten udyrket; den er tilstrækkelig beskrevet ved Føvling Sogn. Mærkeligere er „*Særmark*“ vestligere end Sønderholsted, hvis Hede-, Eng- og Kratjorder nu ere mestendeels opdyrkede og vise sig meget frugtbare allesteds. Det er ganske besynderligt, hvorledes her en Strækning af bedste Jord, en Miil lang og mindst over en Fjerdingsvei, mest over en halv Miil bred syd for Aaen, saavel i Gjørding og Holsted Sogn som ind i Føvling og Jernved, har holdt sig ubenyttet indtil vore Dage. Paa den Kjendsgierning, at denne Strækning mange Steder findes mærket med Agerrender fra en tidligere Old end den, hvori den blev begroet med Skovtræer, Krat og Lyng, kan man bygge interessante Gisninger, især naar man tager følgende med i Betragtning.

En Fjerdingsvei sydvest for Holsted Kirke og nord for Aaen ligger *Gjørklint*, nu en simpel Bondegaard med en Hoben Parceller, kaldte Gjørklint Mark. Nær ved Gaarden, paa samme Side af Aaen, er en Bakke med tre Kæmpehøie, som udmærker sig ved sin Høide fremfor de øvrige Aabakker her og desuden ved at være som en Kile skudt ind imel-

lem Aaen og en denne tilflydende Bæk. I en ældgammel Kæmpevise siges denne Bakke benævnet „Klint“ eller „Høielint“, og det Gjørklint, som samme Vise nævner, har vist været en Ridderborg, som har ligget lige overfor, syd for Aaen, hvor Marken nu kaldes „Gjørklint Særmark“. Denne Borgs sidste Spor forsvandt for omtrent en Snees Aar siden, da man paa Stedet opgrov en Hoben tilhugne, afbanede Kva-dersteen, og kjørte mange Læs bort til Endrupholms Mølle. Enkelte af dem sees endnu i Bondegaardens Steendiger, og de ere af almindelig dansk Granit. I den tidligere Middelalder, førend de holsteenske Plyndrings og den sorte Pestes Tid, maa det vel have seet bedre ud end nu paa Særmarken, og Gjørklint Borg har ikke ligget eensomt, hvorom ogsaa forberørte Mærker af Oldtidens Plove vidne. Hvorfor mon den Befolkning, som har styret disse Plove, har forladt saa gode Marker, saa disse siden have faaet Tid til at bevøxes med Skovtræer, Kratbuske, Lyng og Mosetuer? Jeg veed det ikke, kun tænker jeg, at frivilligt og under Velmagt kan en slig befolkning og idetmindste for en stor Deel dyrket Landstrækning ikke være rømmet af sine Indvaanere. Mon ikke Misvæxt, Krigervold og Smitsot have dertil virket i Forening i første Halvdeel af 14de Aarhundrede. Ja, ogsaa Misvæxt; thi formedelst hine Tidens mindre gode Vandafledninger maatte saadanne leeragtige Jorder med Mærgelunderlag lide skrækkeligt under ugunstigt Veirlig. Ikke sønden for Aaen alene, men ogsaa der norden for maa Hjem søgelsen have været skrækkelig. Her gaaer ogsaa det Sagn, at der var den Tid, da hele Sognet ikkun indeholdt 3 (tre) Mennesker. Siden have Folkene vel først holdt sig til Holsted Bydal, som var saa indbydende, ligesom dernæst til Aaen og dens Enge og følgelig Aabakkerne med, der vare lettest at pløje, fordi de mestendeels vare sandede og grusblandede; men Særmarkens koldere Leerjorder bleve forsømte, indtil de vare for stærkt begroede. I hine Tider var Landadelen baade Haandhævere af Lovene og Bestyrere af Ødemarkernes Opdyrkning ved deres Huuskarle, Bryder og Fæstere. Men da Gjørklint Borg var falden, leed Sognet Mangel paa Bestyrelse. Deraf fulgte rimeligviis endvidere, at den store Ødemark imellem Holstedaa og Føvling samt Jernved Sogne blev fuld af Røvere og Landflygtige, saameget mere som den laae Provinds-Grændsen, der sommetid

var Statsgrændsen, saa nær. Af vilde Rovdyr maa den ogsaa have havt sin Deel i de labyrinthiske Vildnisser. Disse Beboere tilsammen have gjort Egnen altfor farlig som Opoldssted for ordentlige Folk.

Sagnet vil, at Gjørklints Fald skal have været Endrupholms Opkomst, og indtil før neppe 30 Aar siden eiede dette Herresæde en stor Mark her, nemlig hele Gjørklint Særmark, (vel over 4 a 500 Tdr. Land), som Gaarden benyttede til Jagtrevier, Riishugst og Lyngslæt. Forøvrigt var Gjørdinglund jo et meget nærmere Herresæde, og Navnene Gjørklint, Gjørding (som Almuen kalder Gjøreng a: Gjør-Eng) tyde paa gammel Forbindelse.

I den endnu levende Slægts Bedstefædres og Oldefædres Tid har her været Storskov paa Særmark, og Træet til Holsted Kirkes Tagstoel siges at være skovet der. Ved Pløining træffe Bønderne nu tit paa Dynger af fint Trækul, som vel maa hidrøre fra Kulmiler, som Bønderne pleiede at brænde af Smaatræer for 50 til 40 Aar siden, idetmindste i andre Sogne ikke langt herfra.

1

